

שלווה דיסהרמונית / יואב שרגאי

אקדים ואומר שהדברים הבאים אינם מבוססים על הלך מחשבה כזה או אחר, אלא הם פרותיה של חשיבה עצמאית, אולי עצמאית מדי. השאלה שעליה אנסה לענות בסוף הדברים היא: האם יכולה להתקיים תקשורת כלשהי שאינה אלימה בין שפות שונות? חוסר ההבנה בין השפות מזמין מערכת יחסים אלימה, ומכאן עולה השאלה האם כל חוסר הבנה ופערי שפות מביאים לתוקפנות. אנסה לפתח את השאלה דרך מושגים כמו קיטש ואוונגרד, ולתאר את עולם הדת ועולם המוסיקה כמנוגדים זה לזה בתפיסת התקשורת. משם אנסה לתאר את האלטרנטיבה שיכולה להיות וקיימת בתחומי המוסיקה וההלכה.

א. קיטש ואוונגרד

מבקר האמנות קלמנט גרינברג חילק את התרבות לשני קטבים קיצוניים: קיטש ואוונגרד. הגדרת המושג 'אוונגרד' יכולה להתפרש לכמה כיוונים. אבחר באחת: "תחום אומנותי ותרבותי השייך ליחיד או לקבוצה הנשמר בקנאות ובקיצוניות, על-מנת שזרם התרבות המרכזי לא ישתלט עליו". או במילים אחרות: אוטונומיה.

לעומתו את המושג 'קיטש' אפשר להגדיר כזרם המרכזי. קיטש הוא התחום השולט בסביבה, בתודעת הציבור. הוא המכתיב את הדיבור - מהסלנג ברחוב עד התשתיות העמוקות של השפה - את ההתנהגות המקובלת. הקיטש מחזיק ביכולת השיפוט והביקורת האנליטית, באפשרות לתאר את המצב 'כמו שהוא באמת'. יש לו את הכוח לעמוד על נקודת הרצון בחיים, להגיד את התשתיות הבסיסיות של הקיים ובו בעת גם להגדיר אותם. למה הדבר דומה? ליחסי מטפל-מטופל: המטופל מקבל עזרה ע"י הקשבה ודיבור שהוא בעצם הטיפול. כלומר - הטיפול נעשה ומתקיים כאשר הפסיכולוג / הרופא / ראש-הישיבה מדבר איתך. על אותו פרינציפ פועלת תרבות הקיטש; ברגע שהיא מציגה את עצמה כלפי מישהו היא גם פועלת עליו. הסימבוליקה שלה, ההיגיון הפנימי שעל פיו היא מתנהלת, הופכת להיגיון הפנימי של מי שנחשף אליה. מילה נרדפת לקיטש היא 'מדיום' (מערכת התקשורת) - במובן

עמוק היא המכוננת אצל האדם את יכולת השיתוף וההעברה, את הרצון להיות 'חלק מ'. היא מהווה את הקשר העמוק שמקיים האדם עם הסביבה שלו ולא את תחושת הבדידות והניכור כלפי הסביבה.

מנגד, האוונגרד.

קל להציג את האוונגרד ככוח שמתנגד לקיטש, כתנועת חיים שמבקשת חופש טהור ומתנערת בשיטתיות מכל מה ש'סוגר עליה', ולזהות אותו כאנרכיזם. אך אם הצגנו את הדברים כך, הרי שהאוונגרד ניוון מכך שתמיד יהיה דבר שמאיים עליו - ההיפך מחופש. כשלעצמו - האוונגרד אינו נפגש עם הקיטש ואינו בא איתו במגע מכיוון שברגע שהוא יבוא איתו במגע הוא עצמו יהפוך לקיטש. הנקודה היא שאין טעם לחפש הגדרה, כלים שאיתם ניתן 'להרמן' (מלשון הרמוניה) את האוונגרד, או לפחות להפוך אותו ואת הקיטש למערכת דיאלקטית הבנויה על פרדוקס עתיק יומין. האוונגרד אינו סובל את ההגדרה, את טהרת התקשורת והמדיה. הוא נשאר תמיד בודד ומנוכר אל הסביבה. העובדה הזו מלחיצה את הסביבה ומייצרת אצלה המון תחושות של אי-נחת, מבוכה, ואפילו אימה. זאת, מכיוון שהניכור המופגן כלפיה הוא ההיפך ממה שהיא חותרת אליו. בעוד שהיא מתקיימת ועומדת על טהרת הסדר הסימבולי שהיא קובעת - ההתרחשויות החומקות מאותו סדר קיים יופיעו בהגדרה כהתרחשות שאינה קשורה לאותו סדר, והן רק יחדו את חוסר הרלוונטיות של הסדר והחוק אצלה.

האוונגרד קנאי לעצמו, לתרבות שהוא משמר, לאוטונומיה שלו. הקנאות הזאת יכולה להתבטא באליטיסטיות ומובדלות, בדרישות אנרכיסטיות כלפי החדש והשונה, בפחד גדול שמא תתמוטט אוטונומיה זו ותהפוך גם היא לז'אנר בתרבות המרכזית, לעוד נתח שהקיטש בולע לתוך עצמו. בעין קיטשית האוונגרד ייראה כשיגעון, כתחום שהוא מחוץ לתחום, כמחלת נפש. אך בעין אוונגרדית, המובדלות, השונות, האחרות והניכור - זה העניין בעצמו. הנקודה המכוננת של האוונגרד היא שהמציאות אינה מעניקה מפגש, אלא חוסר מפגש, תהום.

ב. מוסיקה ודת

קיימת אנלוגיה מעניינת בין קיטש ואוונגרד לבין דת ומוסיקה. הדת, שמצטיירת המון פעמים בתור תחום טוטאלי ומחייב, כבר מזמן הפכה להיות נחלת המונים. היא נתונה לפרשנות של סביבות שונות אחת מהשנייה וכל אחת עושה בה שימוש למטרותיה, שימוש אינטרסנטי. העובדה הזאת מקשה לדבר בשפה דתית-כנה כיוון שכל מילה המצביעה על זהות דתית או אמירה דתית מכוונת למטרה אחרת ממנה. למרות שניתן לדבר על דת כתחום אוונגרדי, מנותק בהגדרתו ממאורעות העולם זה, עדיף אולי לזהות את העוקץ הקיטשי שקיים בה. ואם הצבנו את הדת בתחום הקיטשי, הרי שהמוסיקה ניצבת בתחום המקביל אליה, האוונגרדי. בשרשה, המוסיקה איננה רובד אפשרי למציאות אלא אופציה שניצבת לידה. בניגוד לכוח הדתי היכול להעניק משמעות חדשה לחיים, רובד נסתר מאחורי הרובד הגלוי הנראה לעין, המוסיקה אינה מציעה דרך אופציונאלית להבנת המציאות, אלא מגישה עולם הסגור בתוך עצמו בעל היגיון אחר לגמרי. בדומה לשופט החורץ את דינו של הנאשם לכאן או לכאן, כך גם המוסיקה צובעת את הקיים בצבע מסוים ואינה מותירה מקום לצבע אחר. בעוד הדת רק מסבירה את העולם באופן טוטאלי, המוסיקה רואה את העולם ככזה ולא מותירה לו אפשרות להיות אחר ממה שהוא. חשוב לציין כי הטוטאליות של המוסיקה אינה מביאה ליחסים תוקפניים עם המציאות האחרת ממנה. הפער אמנם נשמר, אך הוא לא גורר תגובות תוקפניות הן מצד המוסיקה 'האוונגרדית' והן מצד המציאות 'הקיטשית'.

ג. תורה-מוסיקה-הלכה

עולם התורה הוא עולם מגוון שבו המון דעות ודרכים, אך עולם התורה הוא גם עולם של מילים הטעונות בשנים על גבי שנים של משמעויות והבנות

שונות אחת מהשנייה. לעומת זאת, עולם ההלכה¹ שונה מעולם התורה. בעוד שהתושב"ע היא לא שפה אלא תרגום שלה, תרגום של התגלות, של תקופות, תרגום של העולם, ההלכה היא לא תרגום. העולם מתקיים על-פי ההגדרות שלה, והוא ייקבע וייפסק על פי ההיגיון הפנימי שלה. בהקשר הזה דומה יותר שפת המוסיקה לשפת ההלכה: גם המוסיקה וגם ההלכה הן שפות שאינן נובעות מהבנה מסוימת במציאות, אלא ההיפך הוא הנכון כך שהבנת המציאות מתקיימת על בסיס שפות אלו. המוסיקה מבטאת את העולם ע"פ ההיגיון הפנימי שלה, בשפה שלה, איך שהיא רוצה. כך גם בעל ההלכה היודע לטהר את הטמא ולטמא את הטהור, יכול גם לומר את ההיפך הגמור על כל דבר מכיוון שהשפה שלו מבנה את המציאות על פיה. מכוח כך הוא יכול לפסוק, ומכוח כך נגן יכול לנגן.

עולם בית-המדרש הוא עולם שמחבר בין עולמות, שנותן פירוש למציאות, שנותן לה משמעות. אך הפירוש למציאות היא לא המציאות בעצמה. לעומת זאת ההלכה קובעת - כך היא המציאות והיא איננה נתונה לפרשנות - זה מה שצריך לעשות; בהקשר הזה גם המוסיקה - זאת המנגינה ולא יכולה להיות אחרת - אי אפשר לנגן שתי מנגינות בו זמנית.

חשוב לציין כי גם ההלכה, על אף שהיא עולם שונה מעולם הפרשנות והעיון, אינה מנסה להתנגש עם עולם זה. ההיפך הוא הנכון, היא מנסה להתקיים בזיקה אליו ולהיות תחום שמתקיים לצדו.

ד. ביקורת

אם כן, גם עולם המוסיקה וגם עולם ההלכה אינם מעניקים משמעות נוספת למציאות. הם לא רק אופציה להבין אותה כך או אחרת; שני התחומים הללו הם שפה שמדברים איתה את המציאות, את מה שיש. מוסיקה היא צורת

¹ חשוב לציין שמה שייכתב כאן על עולם ההלכה נוגע יותר ללימוד ועיסוק בשפת ההלכה ופחות בשאלה האם לקיים אותה, כמה, למה ואיך? השאלה האחרונה היא נושא אחר הקשור לשאלת החידוש בהלכה עצמה, ולא זה הנושא כאן.

דיבור שלא משתמעת לשני פנים: כאילו אומרת 'כך היא המציאות, ותוכל להבין אותה רק אם תבין ותדבר בשפה שלי'. כך גם ההלכה, שהשפה שלה אינה מתפתחת מהבנה של המציאות, אלא ההיפך - ההבנה של המציאות מתפתחת מהשפה שלה. בעצם, גם במוסיקה וגם בהלכה השפה קודמת להבנה ולפרשנות ולא ההבנה והפרשנות לשפה.

הביקורת הגדולה על כיוון המחשבה האחרון דומה לביקורת המוטחנת על הציבור החרדי. אלו חיים הסגורים בתוך עצמם ומזכירים התנהגות אוטיסטית ואלימה. כל ניסיון להסתכל על צורת הבנה אחרת בלתי אפשרית מכיוון שיש כבר תשתית שרואה את עצמה קודמת למציאות, וממילא המציאות מתקיימת אך ורק על פיה. הביקורת נכונה, אך היא גם מחביאה מאחוריה חשש ופחד מפני אותה תפיסה 'חרדית'. הציבור הליברלי והפתוח שואל את עצמו 'אולי כל מה שהולך עם הציבור החרדי זה משחק אחד גדול והסגנון והדרך שבה הם חיים הם יותר תכתיבים של שפה והלכי רוח מאשר אורח חיים אותנטי?' הרי שהשאלה הזו בעצמה חושפת שקר גדול של ציבור המתיימר לקרוא לעצמו 'פלורליסטי'! הבעיה היא לא בפלורליזם, אלא ביומרה שאכן יש אדם או ציבור המסוגל להיות כזה. ההדחקה הגדולה של הפלורליזם היא שאכן ניתן להיות ללא התניות והבניות ולהיות פתוח לכל. לא רק שמחשבה זו היא התניה שמקשה בעצמה לראות ציבור שאינו מתיימר להיות פתוח, היא לבסוף עושה השלכה על הציבור החשוך ביותר לדעתו. למעשה, הטענות על ציבור 'חשוך' קיימות באותה מידה גם אצל ציבור 'פתוח' וגם ציבור זה יכול להגיב בתוקפנות כאשר שפה זרה לו תיפגש עם עולמו שלו. היום, נהוג לתלות התנגשויות אלימות בין אנשים שונים, מגזרים שונים, עמים שונים בפער השפה שקיים בניהם. כלומר - האלימות מקורה בחוסר הבנה.

ה. שלוה דיסהרמונית

אם כן, גם ציבור פתוח הוא לא בהכרח 'פתוח' ואולי הוא סגור לא פחות מאשר הציבור ה'סגור'. כל זה מוביל חזרה לשאלה בתחילת הדברים: האם יש תקשורת שאינה אלימה בין שתי שפות שונות? האם חוסר הבנה יכול

להביא לסיטואציה לא אלימה ותוקפנית? היום נוהגים לתאר מפגש בין שפות ועולמות שונים כ'התנגשות בין תרבויות'. הדימוי המקובל היום לתאר התנגשות זו הוא הדימוי של פיגועי ה-11 בספטמבר: התפוצצות וכאוס. מיוזג בין תרבויות ותקשורת בריאה בין עולמות היא חלום שנגוז ומערכות היחסים היום הן אלימות ומלחמתיות. כשלא מבינים, הולכים מכות.

נראה שדווקא תחומים כמו הלכה ומוסיקה יכולים להצביע על מגמה טוטאלית שאינה אלימה ותוקפנית, על שפה שמתקשרת באופן שאינו אליים עם שפה אחרת. הם אמנם אינם מציעים דרך ממשית וברורה לתקשורת, אך הם בהחלט לא מתארים את המפגש עם העולם החיצוני מהם כאלים. ההלכה אינה 'מתנגשת' עם התורה והמוסיקה אינה 'מתנגשת' עם שפות אחרות ממנה. ה'פעילות האוונגרדית' של שניהם לצד ה'מציאות הקיטשית' מגלה שחוסר הרמוניה לא בהכרח מביא לתסכול. התוקפנות האוונגרדית נעלמת כאן, ובמקומה מגיעה שלוה דיסהרמונית, שלוה שאינה מעידה על חיבור בין עולמות, אולי אפילו על ניתוק כלשהו. נראה שהתקשורת מבוססת על אותו ניתוק, על חוסר ההבנה שפוער את התהום בין השפות השונות, אך באופן הפוך הוא גם מקיים את שניהם זה לצד זה.